

ARANTZAZUKO BALADAK ETA
KANTA ZAHARRAK
Joan Karlos Gerraren ekarpenari
buruz galdezka

Paulo Agirrebaltzategi

LABURPENA

Euskaltzaindiko Resurrección Maria Azkue liburutegiko “Joan Karlos Gerra” izeneko atalean bada koaderno txiki bat, Arantzazuko Andre Mariari buruzko hiru balada eta koplak bat biltzen dituen, eskuz transkribatuta. Gerraren beraren bildumatzat jo izan dute horren berri eman dutenek. Horko testuen jatorrizko koadernotxoak, ordea, Arantzazuko Artxiboan aurki daiteke, biltzailearen edo transkribatzailearen izenik gabe. Hori dela eta, J. K. Gerrak Arantzazuko Balada eta Kanta zaharren bildumarako egindako ekarpena nabarmentzearekin batera, aipaturiko koadernotxoaren (Arantzazukoaren) jatorria eta autoretza argitu nahi izan du azterlan honek.

RESUMEN

En el fondo “Juan Carlos Guerra” de la Biblioteca Resurrección M.ª Azkue de la Academia de la Lengua Vasca se halla un pequeño cuaderno que contiene tres baladas y una copla manuscritas, referentes a la Virgen de Arantzazu. Las piezas han sido consideradas como recogidas por el mismo Guerra. Sin embargo, comparándolas con las de otro pequeño cuaderno anónimo del archivo de Arantzazu, resulta evidente que aquéllas han sido transcritas de este último. Incitado por esta coincidencia, el autor del artículo trata de aclarar el origen y la autoría del cuaderno original, en el contexto de la importante aportación de Guerra a la recopilación de las baladas y antiguos cantares de Arantzazu.

RÉSUMÉ

Au fonds “Juan Carlos Guerra” de la Bibliothèque Resurrection M.ª Azkue de l’Académie de la Langue Basque se trouve un petit cahier contenant trois ballades et une chanson manuscrites qui ont pour sujet la Vierge d’Arantzazu. Les pièces ont été considérées comme ayant été recueillies par Guerra lui-même. Mais si nous les comparons à celles d’un autre petit cahier anonyme des archives d’Arantzazu, il apparaît clairement que les premières ont été transcrites de ce dernier. Intrigué par cette coïncidence, l’auteur de l’article cherche à cerner l’origine et l’identité de l’auteur du cahier original, dans le contexte de l’importante contribution de Guerra à la collecte des ballades et vieilles chansons d’Arantzazu.

SUMMARY

In the Juan Carlos Guerra Archive at the Academy of the Basque Language’s Resurrección M.ª Azkue Library is a small notebook containing three manuscript ballads and a *copla* about Our Lady of Arantzazu. It was long assumed that Guerra himself had collected them. However, when they were compared with similar annotations in another small, anonymous notebook in the Arantzazu archive, it became clear that the unknown hand of the second had also transcribed the others. Intrigued by the coincidence, the author of the article attempts to clarify the origin and the authorship of the original notebook, in the context of Guerra’s major contribution to collecting the ballads and ancient songs of Arantzazu.

Duela urteren batzuk (2001ean) argitaratu zuen Jabier Kalzakortak “Arantzazuko baladen gainean” idazlana.¹ Bertan egin zigun Euskaltzaindiko Azkue liburategian dagoen Joan Karlos Gerraren artxiboko –hemendik aurrera “G-Artxi-boa”– eskuizkribuetako baten aurkezpena –horren faksimil eta guzti emanaz–, non Arantzazuko bost kanta zahar baitaude jasota: Hiru balada –“Mundu onetan gura dabenak”, “Agostuaren amabosgarren” eta “Armallatan altuan”–, bertso sorta bat –“Oraintxe diradela lareun bat urte”– eta koplak bat –“Arantzazu mendiko”–. Autoreak argi dio testu horiek ez direla Gerrak berak kopiatuak, kaligrafiaren araberak; ez dio ezer, Gerrak berak bilduak zituen ala ez kanta horiek.

Bi urte geroago argitaratu zuen Igone Etxebarriak *Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak* liburua (Arantzazu-Labayru Ikastegia, 2003, 198 or.). Zalantzarik gabe, Arantzazuko baladen argitalpen kritiko sistematikoena eta osatuena da hori, bakoitzaren aldaera eta doinu eta guzti. Bertan jaso zuen berriro J.K. Gerraren eskuizkribua (137-144 or.), historialari eta euskarazko herri literaturako dokumentu zaharren biltzaile arrasatearrak Arantzazuko baladak eta kanta zaharrak biltzen egindako ekarpen berezia azpimarratuz. Gerrak bildutakotzat edo ematen du berak “Mundu onetan gura dabenak” baladaren aldaeretako bat (9 ahapaldi, 57-58, or.); era berean Gerra aitortzen du “Agostuaren hamabosgarren” baladaren aldaeretako baten (7 ahapaldi, 80-81 or.) iturri nagusizat, eta baita “Armallaetan altuan” baladaren aldaeretako baten (77. or.) lehen iturritzat ere.²

G-Artxi-boaren katalogoaren XX. atalak “Manuscritos” du titulua; eta horren barruan 4837 zenbakia du “Euskal bertso eta kantak” sailak; azken honetako 9.

¹ *Idatz & Mintz*, 33-34 zenb., 22-37 or.

² Lehenago Adolfo Arejita, Igone Etxebarria eta Jaione Ibarrek ere argitaratuak zituzten horietako bi (ik. *Mendebaldeko Euskal baladak. Antologia*, Labayru Ikastegia, 1995): “Agostuaren Amabosgarren” (hiru aldaeretan; hirugarrena, Igonek Gerrari egozten diona, 64. or.) eta “Mundu onetan gura dabenak” (aldaera bakarra, Igonek Gerrari egozten dion horixe, hain zuzen, 70. or.); liburu horretan, ordea, Jose Adrian Lizarralde bildutakotzat eman zituzten aldaera horiek, seguruenik Arantzazuko *Romances Euskéricos de Aránzazu* koadernoan aurkitu zituztelako, eta horren autoretzat Lizarralde jo izan dutelako sarritan; G- Artxiboko eskuizkribua artean ezagutzen ez zutelako ere bai agian.

zenbakian, “Arantzazuko Ama Birjinari” titulupean dago jasota aipaturiko eskuizkribua.³

Baina horko kantok benetan Gerrak bildutakoak ote dira? Edota berak bildutakoak ez balira ere, aurrenik berak argitaratu ote zituen, nolabait bera eman ahal izateko moduan lehen iturritzat?

1. GERRA, ARANTZAZUKO KANTA ZAHARREN BILTZAILE

Jaulkitako galdera horiek beste bat dakarkigute berehala: Zein eta zenbatekoa izan zen J.K. Gerrak Arantzazuko Kanta zaharren (balada, koplak, bertso-sorten) bildumari egindako ekarpena? Azken honi behin-behineko erantzuna emanaz hasiko gara.

Jose Adrian Lizarralde izan genuen Arantzazuko Kanta zaharren biltzaile nagusietakoa. Hark aitortuta, jakin badakigu, Arantzazuko “kanta zahar” –“erlijiozko kanta”, dio berak–⁴ asko entzun zizkiola Gerrak bere amari, Arantzazuko Andre Mariarentzako jaiera handikoa omen zenari.⁵ Argitaratu, berriz, horietako lau besterik ez zuen argitaratu Gerrak, aurrenik *Euskalerrriaren alde* aldizkarian (1923), eta ondoren bere *Viejos textos del idioma. Los cantares antiguos del Euskera* liburuan (1924):⁶ “Mundu onetan gura dabenak” eta “Armallatan altuban” baladak, eta “Arantzazu mendiko” eta “Neure Ama Birjiña” kantinelak. Azken hau, Azkue liburutegiko artxiboko eskuizkribuan ez datorrena, askoz lehenago ere argitaratua zuen bere *Ama Birjiña Arantzazukoaren kondaira* liburuxkan (Donostia, 1890).⁷ J.K. Gerrak argitaratu zituen, beraz, aurrenik lau kanta zaharrok, eta, bestelako informaziorik ezean, bera eman dezakegu argitaraturiko aldaeren biltzailatzat ere.

Hark argitaratuetako hiru pieza G-Artxiboko eskuizkribuan ere badaude: “Mundu onetan gura dabenak” eta “Armallatan altuan” baladak eta “Arantzazu

³ Ik. *Catálogo de la Biblioteca y archivo de D. Juan Carlos de Guerra* (Euskaltzaindiaren Azkue liburutegian).

⁴ “Kanta zaharra” hitza –Salbatore Mitxelena “kanta-zarra” idazten zuen– erabili izan dute euskaraz Arantzazuko tradizioan gure artean J.K. Gerrak gaztelaniaz zabalduko “cantares antiguos” hura –*Cantares antiguos del euskera*– itzuliz edo. Kontzeptu horretan baladak eta koplak laburrak ere sartzen dira. Bide horretatik, hemen Arantzazuko “kanta zaharrik” edo kanta zaharren bilduma idazten dugunean, baladekin batera bilduma horretan dauden koplak eta antzeko kantak hartzen ditugu kontuan zuzenean; bide batez bakarrik eta zentzu zabalean adieraziko ditugu bertso-paperak eta bestelako eliz kanta herritar eta tradizionalak ere, Arantzazuko “Bilduman” dauden neurrian.

⁵ “Entre los cantares religiosos figuran varios que son de la Virgen de Arantzazu. Lamentamos que no haya reproducido otros muchos que el Sr. Guerra indudablemente conoce, por haberlos oído cantar a su querida madre, gran devota de Arantzazu, y los cuales parafraseados por él pudieran enaltecer la celebridad de nuestro Santuario en el romancero popular” (“Viejos textos del idioma. Los Cantares antiguos del Euskera por Juan Carlos de Guerra”, *Arantzazu*, 1924, 39. zenb., 218. or.). Gerrak berak *Euskalerrriaren alde* aldizkarian jasotako “cantinelas” generokoei buruz honako hau dio: “Casi todas las aprendí en mi propio hogar, en los años felices de la infancia y la juventud” (XIII, 1923, 230. zenb., 418. or.).

⁶ *Euskalerrriaren alde*, XIII, 1923, 211-212 eta 427 or.; bere liburu ospetsua, berriz, hurrengo urtean argitaratu zuen.

⁷ Bi kantinela edo koplak ez zituen bere liburura ekarri Igone Etxebarriak, bere helburua baladak biltzea zuelako bakarrik.

mendiko” kopla. Baina hark argitaratutakoen eta eskuizkribuko en aldarak ezberdinak dira.⁸ Eskuizkribu horretako “Agustuaren amabosgarren” balada, ordea, ez zuen inoiz argitaratu Gerrak berak, guk dakigunez. Horri esleituta ere ez dugu inon aurkitu, I. Etxebarriak berak izan ezik –agian G-Artxiboko eskuizkribukoak hark bildutakotzat eman zituelako, besterik gabe–.

Badauzkagu, beraz, Arantzazuko balada eta kantaren (horien aldaeraren) batzuk J.K. Gerrak berak argitaratu zituenak, eta, ondorioz, berak bildutakotzat jotzen ditugunak; eta badauzkagu beste batzuk, berak argitaratu ez zituenak, baina beraren izenean edo daudenak jasota; bereziki Euskaltzandiaren liburutegiko artxiboko koadernotxokoak. Eskuizkribu horretan badaude, hain zuzen, bi testu, norbaitek –ez kopiatzaileak– Gerrari egotzi nahi izan zizkionak, azpian haren izena idatziz. Horiek denak ote dira benetan berak jasoak? Eta horiez gain besterik ere jaso ote zuen, eta agian Arantzazura bidali, batez ere Lizarralderen eskutan ipiniz?

2. ARANTZAZUKO KANTA ZAHARRAREN BILDUMA: JK KOADERNOA ETA JG SORTA

Arantzazuko Balada eta bestelako Kanta zaharren bildumaren historia eta bibliografia apurra eman zigun Kalzakortak bere idatziaren lehen partean, haien berezitasuna eta balioak seinalatzearekin batera. Horietaz idatzi izan duten gehienek eskuetan erabilitako *Romances euskéricos de Aránzazu* (JK) koaderno du berak gogoan, gehienetan Jose Adrian Lizarralderi egotzi ohi dioten bilduma, alegia.⁹ Izatez, koaderno baliotsu horren eta berorren inguruko eta antzeko bestelako eskuizkribuen (kanta zahar eta bertsoen) iturrien, bilketa-lanen eta aldaeren joan-etorriak oso konplexuak izan dira, eta hainbat biltzailek eta kopiatzailek hartu izan du parte bilduma osatzen eta zabaltzen.

JK koaderno hori da nagusi-nagusia eta funtsezkoa Arantzazuri buruzko baladak, eta horien aldaera ugariak, ezagutzeko. Horren ondoan bazen, ordea, beste paper eta koadernotxo sorta aski handia: eskuizkribuak, makinaz idatzitako paper-sorta, bertso-paper inprimatuak, zenbait kanta-partitura eskuz idatzita. Gaur egun desagertua da jatorrizko bilduma hori, eta fotokopiaz bakarrik ezagutzen dugu.¹⁰

⁸ “Mundu honetan...”: argitaraturikoan eskuizkribuko erdiko hiru ahapaldi falta dira.

⁹ Igone Etxebarriak REA (*Romances Euskéricos Vascos*) sigla erabili zuen liburu –koaderno– hori izendatzeko. Horrek izan dituen kopia ugari (osoen nahiz erdizkako en) zuhaitza diseinatzeko eta horien gorabeheren historia egiteko kode-sistema berezia asmatu behar izan dugu, eta nahiago izan dugu jatorrizko koaderno JK izendatu.

¹⁰ Bilduma fotokopiatuen orriak (Din-A-4) geure aldetik ordenatu ditugu lau ataletan sailkatuz: 1. Testu daktilografiatuak, 2. Testu inprimatuak, 3. Eskuz idatzitako testuak, 4. Eskuzko partiturak. 93 orri dira denetara, alde bakarretik idatziak.

Baina Bitoriano Gandiagak aspalditxo eta Antonio Zabalak berrikiago izan zuten horren ezagutza, eta erabili ere egin zuten beren azterketak egiteko. Arantzazuko Kanta zaharren “Sorta gehigarria” deitu dugu hori, eta JG sigla eman. Bertako testu askotxo JK koaderno nagusian ere badaude, batez ere makinaz idatzitakoak; eta bereziki baladei dagokienez, esan ahal da, ez dagoela hor Arantzazuko balada berririk, JKn ez dagoenik. Dena dela, eta JK koaderno bezain garrantzizkoa ez izanik ere, badu bere baliorik eta interesik franko JG sortak ere. JK Koadernoaren nahiz JG Sorta gehigarriaren historia bihurria bezain jakingarria da, eta asko luzatu gabe argitaratzeko asmoa ere badugu.

3. ARANTZAZUKO KANTA ZAHARREN ITURRIAK: JOAN KARLOS GERRA

Historia hori argitzean, berriz, arazo nagusietako bat balada eta kanten iturria bilatzea da: kantatzailea nahiz kantaren jasotzailea (transkribatzailea). Koaderno nagusian (JKn) eta Sorta gehigarrian (JG) sarritan dago adierazita iturria, kantatzailea nahiz biltzailea, batzuetan biak, bestetan bietako bat; hainbatetan ez dago, ordea, iturriaren inolako berririk.

J.K. Gerrari dagokionez, bi testuren azpian bakarrik ageri da horren izena: “Neure ama birjiña” (JK, 51. or.) eta “Arantzazu mendiko” (JK, 31. or.) testuen azpian, alegia. Aurrena Ignazio Omaetxebarriak jaso zuen *Euskalerrriaren alde* aldizkaritik, eta JK koadernoan kopiatu,¹¹ koadernoaren osaketaren fase aski berandukoan (1930aren ondoren, zalantzarik gabe, seguruenik 1934 ondoren). Bigarrenaren azpian ohar hau idatzi zuen Omaetxebarriak: “(Cfr. Juan Carlos de Guerra en ‘Euskalerrriaren alde’ 1923, p. 427)”; baina JKko testua ez da Gerrarenetik jaso, antz handia baduen arren; besteak beste, JKko koplako “Lo o o o o o o o” epifonema *Euskalerrriaren alde* aldizkariko testuan ez da ageri.¹²

“Mundu onetan gura dabenak” balada bi aldaeretan dago jaso JKn (26. eta 27. or.): bata Koruetako Maria Azkoitiaren ahotik –biltzailearen izenik ez dakar–; bestea, berriz, iturririk gabe dago, baina ez dago *Euskalerrriaren alde* aldizkaritik hartuta, JKko 4., 5. eta 6. ahapaldiak falta baitira Gerrarenean.

“Armallatan altuan” balada, berriz, Lizarralderen *Andra Mari. Reseña histórica del culto de la Virgen santísima en la Provincia de Vizcaya* liburutik (89. or.) dago jaso JK koadernoan (51. or.), I. Omaetxebarriak jaso eta kopiatua, hain zuzen ere.¹³

¹¹ Azpian honako hau idatzi zuen, bere eskuz eta parentesi artean: “Juan Carlos de Guerra, de su madre”.

¹² Gerrak “Cantinelas cuneras” sailean sartu zuen kopla hau, “sehaska-kanta”, alegia –norbaitek “definizio” hori zehaztu nahi izan zuen G-Artxiboko testuan, gainean “Cunera” idatziz. Harrigarria litzateke, beraz, Joan Karlos Guerrak “Lo o o o o o o o” epifonema adierazgarria kendu izana bere aldaeran, sehaska-kantatzat definituriko koplari.

¹³ Ignazio Omaetxebarriak, berak zuzenean bildu eta beste iturritatik Arantzazuko hainbat balada eta bestelako kanta jasotzeaz gainera, ohar asko sartu zuen bere aldetik JK koadernoan. Zoritzarrez, jatorrizko koaderno horixe erabili zuen sarritan, bestek jaso eta kopiatu hainbat testutan bere “zuzenketak” sartzeko ere, jatorrizko testua nolabait lardaskatuz.

Aski ezberdina da, gainera, aldaera hori, Gerrak argitaratutakoaren aldean. Ez daukagu zalantzan jartzeko arrazoirik, Lizarralde berak jasoa zuela, bestelako iturririk aipatzen ez duenez bere liburuan.¹⁴

“Agostuaren amabostgarren” balada da G-Artxiboko beste baladetako bat. Lau doinu ezberdinetan dago jasota JKn: lehen biak (Nº1 eta Nº2) R. M. Azkueren *Cancionero popular vasco*-tik jasota, eta beste biek ez dute iturririk; “Nº3” izendaturiko aldaera (CPV) –lehen ahapaldi musikatua–, ordea, eta horren ondorengo ahapaldiak (21-22 or., ezkerreko zutabea) ia guztiz bat datoz G-artxiboko aldaerarekin, ortografian ere bai. Baina, dakigunez, ez zuen hori inon argitaratu, eta ez daukagu oraingoz daturik, hark bildutakoa dela esateko, haren izeneko artxiboan agertu izana besterik.

Gerraren eta Lizarralderen arteko harremanaz eta hartu-emanaz gauza handirik ez dakigu, horrelakorik izan zutela badakigun arren; Lizarralde J.K. Gerraren *Viejos textos del idioma. Los cantares antiguos del Euskera* liburuari egin zion erresein, gorago aipaturikoan, berak esanda dakigu, amaren ahotik entzun zuela hark Arantzazuko hainbat kanta zahar; horien berri emana zion Lizarralderi nonbait. Hala ere, berak entzundako –jasotako?– horiek Lizarralderi erakutsiak eta eskura utziak ote zizkion ala ez, eta zeintzuk, hori ez dakigu.¹⁵

4. ARANTZAZUKO “LIBRETA” ETA G-ARTXIBOKO ESKUIZKRIBUA (ALG)

Gorago aipatu eta Gandiagaren testigantzan ziurtatu dugunez, JK koadernoaz gain bazen Arantzazuko Kanta zaharren (baladen, bertso zaharren, koplek eta bestelako eliz kanten) Sorta Gehigarri bat, Antonio Zabalak ere ezagutu bide zuena.¹⁶ Bilduma (Sorta) hori une honetan galdua da Arantzazuko artxibotik, esana dugunez; zorionez, 1972an eta 1973an egindako horren fotokopia iritsi zaigu –jatorrizko bilduma aurkitzeko itxaropenik ez dugu oraindik galdu, hala ere–.

Delako Sorta gehigarriak (JGk) gureganaino iristeko ibili izan duen bide bihurri eta luzeaz ez gara hemen jardungo. Hemengo funtsezko kontua zera dugu:

¹⁴ Balada honen aldaeren –argitaraturikoen eta argitaragabeen– konparazioa eginez, horien iturri buruz ere azterketa berezia egin dugu beste idazlan batean. G-Artxiboko bosgarren testuari buruz eta Gerraren beraren eta Lizarralderen arteko “hartu-emanari” buruz ere argiren bat eman dezakeela uste dugu.

¹⁵ Bien arteko harremanaren adierazgarri da, era berean, Lizarralde Eusko Ikaskuntzaren Oñatiko lehen Kongresuan emandako hitzaldian oin-oharretako batean J.K. Gerrari buruz egindako aipua ere (*Primer Congreso de Estudios Vascos*, Bilbao, 1919, 603. or.).

¹⁶ Izatez, Antonio Zabalak bere *Euskal Erromantzeak* liburuan Arantzazuan aurkitu bide zituen JK koaderno eta bestelako dokumentu guztiei deitzen die “Arantzazuko bilduma”, baina ondo bereiziz lehenengoa besteetatik: “Mundu onetan gura dabenak” baladaz ari delarik dio: “Beste aldaera au ere Arantzazuko bilduman azaldu da, eskuz idatzita eta bi tokitan: 27 orrialdean [JKkoan] eta librete batean. Au, itxura denez, kanpotik etorria da, eta bera izango degu zaarrena; eta beraren kopia 27-garren orrialdeko beste ori” (690. or.)

Euskaltzaindiko G-Artxibotik Kalzakortak atera dizkigun lehen lau testuak koadernotxo anonimo berezi batean bilduta egon izan direla Arantzazuko artxiboan, Sorta gehigarri horren barruan; zalantzarik gabe, Antonio Zabalak bere *Euskal Erromantzeak* liburuan, 690. orrialdean, aipatzen duen eta baliatu zuen “Libreta” koadernotxo horixe da. –Guk ere hemendik aurrera “Libreta” deituko dugu 10 orrialde txikiko koadernotxo hori, JKtik (eta JGtik) hobeto bereizteko–;¹⁷ era berean eta argitasunaren eta laburtasunaren mesedetan, Kalzakortak erabilitako Azkue liburutegiko G-Artxiboko kopia ALG deituko dugu–.

Arantzazuko JGrekin batera jatorrizko “Libreta” bera galdua izanik, horren orrialdeen fotokopia iritsia zaigu, zorionez. 10 orrialde zituen delako Libretak (15 x 10 cm). Kaligrafiaren aldetik, Euskaltzaindiko eskuizkribua eta Arantzazuko Libreta guztiz ezberdinak dira; Arantzazukoaren kaligrafia tipo gotikoa da, oso artistikoa eta landua. Edukiaren aldetik, berriz, eta esana dugunez, Kalzakortak erakutsi dizkigun ALG eskuizkribuko lehen lau testuak daude libretan kopiatuta, bietan ordena berean. “Oraintxe diradela lareun bat urte” eta “Agustuaren ama-bostgarren” hasten diren testuak guztiz berdin-berdinak dira bietan. “Mundu onetan gura dabenak” eta “Arantzazu mendiko” ia berdinak dira, baina ezberdintasun oso adierazgarriekin. ALG eskuizkribuko azkena, berriz, “Armallatan altuan”, alegia, ez dago jasota Arantzazuko Libretan.

Argi ditzagun ezberdintasun nabarmenenak:

a) *Mundu onetan gura dabenak*: bederatzi ahapaldi ditu Arantzazuko Libretan, zenbakituak, lau lerrokoak –laugarren eta seigarrena erdizka bakarrik, bi lerrokoak, beste lerroak puntuekin adieraziak–. ALGn ere, berdin, bederatzi ahapaldi ditu, baina seigarrena zenbakitu gabe dago, eta beraren bi lerroek bosgarren ahapaldiarekin bat egiten dutela eman dezake, batez ere puntuzko lerroak kenduz gero, Arantzazuko JK kopiak egin zuen bezala¹⁸. Geroago itzuliko gara balada honen bi aldaeren (Libreta+G-Artxibokoaren eta JK Koadernokoaren) ezberdintasunak zehazkiago aztertzeraz.

¹⁷ Gandiagak Bilduma gehigarri horretan bertan aurkitu zuen 6 orrialdeko “koadernuxka” –honen jatorrizkoa ere galdua– eta Zabalak aurkitu zuen “libreta” hau ez dira gauza bera. Bien berri daukagu zorioneko fotokopiaren bidez.

¹⁸ Arantzazuko Libretako eta JK koadernoko kopien artean badaude aldaera ortografikoez gain besteren batzuk ere, geroago ikuskiko dugunez; bereziki puntuzko lerroak kenduta daude JKn. Seguruenik JKko kopiatik eta ez libretakotik abiatuta, *Mendealdeko Euskal Baladak* liburua aurrenik eta *Arantzazuko Balada edo Kanta Zaharrak* liburua ondoren, zortzi ahapaldira ekarri zuten balada, seigarreneko bi lerroak bosgarrenari erantsiz. Bigarren liburu horrek 6 zenbakia jan egin zuen, 5etik 7ra jauzi eginez.

b) *Arantzazu mendiko*: ahapaldi bakoitzaren ondorengo “loooooooooooooo” epifonema falta da ALG eskuizkribuan, Libretan badagoena; eta horren orde marra modukoa dago eginda, lehen ahapaldiaren ondoren behintzat.¹⁹

5. ALG ESKUIZKRIBUA ARANTZAZUKO LIBRETAREN KOPIA DA

Zein harreman izan dute Arantzazuko Libretak eta Euskaltzaindiko ALGk? Eta zein leku du tartean JK koadernoak?

Hasteko, ohartarazi beharra dago ALGko testuetako azkena –bostgarrena, “Armallatan altuan”, Arantzazuko Libretan ez dagoena, hain zuzen– kaligrafia oso ezberdinez dagoela idatzita, lehen lauen aldean; badirudi gerora beste eskuren batek erantsitakoa dela. Gainera garbi dago, horren kopiatzaileak ez duela hartu ez J.K. Gerrak *Euskalerrriaren alde* aldizkarian argitaraturiko aldaera, ezta zuzenean J. A. Lizarralderen goian aipaturiko liburukoa eta handik Arantzazuko JK koadernoan jasotakoa ere.²⁰

Libretakoa eta ALGko kopiak bata besteari lotuta daudela zalantzan jartzerik ez dagoela dirudi. Goian aipatu ditugun testu-kidetasunaren eta testuen ordenaren arrazoiak gain, bosgarren testua –“Armallatan altuan”– batean falta izateak eta bestean gerora erantsia izateak ere bide beretik garamatza.

Azken datu horrek haragoko ondoriora garamatza: ALGko bosgarren testu hori gerora erantsia baldin bada, uste izatekoa da Libreta erabil zezakeela ALGk, beste testuak kopiatzeko, eta, beraz, hori baino lehenagokoa izan daitekeela Arantzazuko Libretakoa. Bide honetatik sakontzeko pista oso onak ematen dizkigu Arantzazuko Libretak berak.

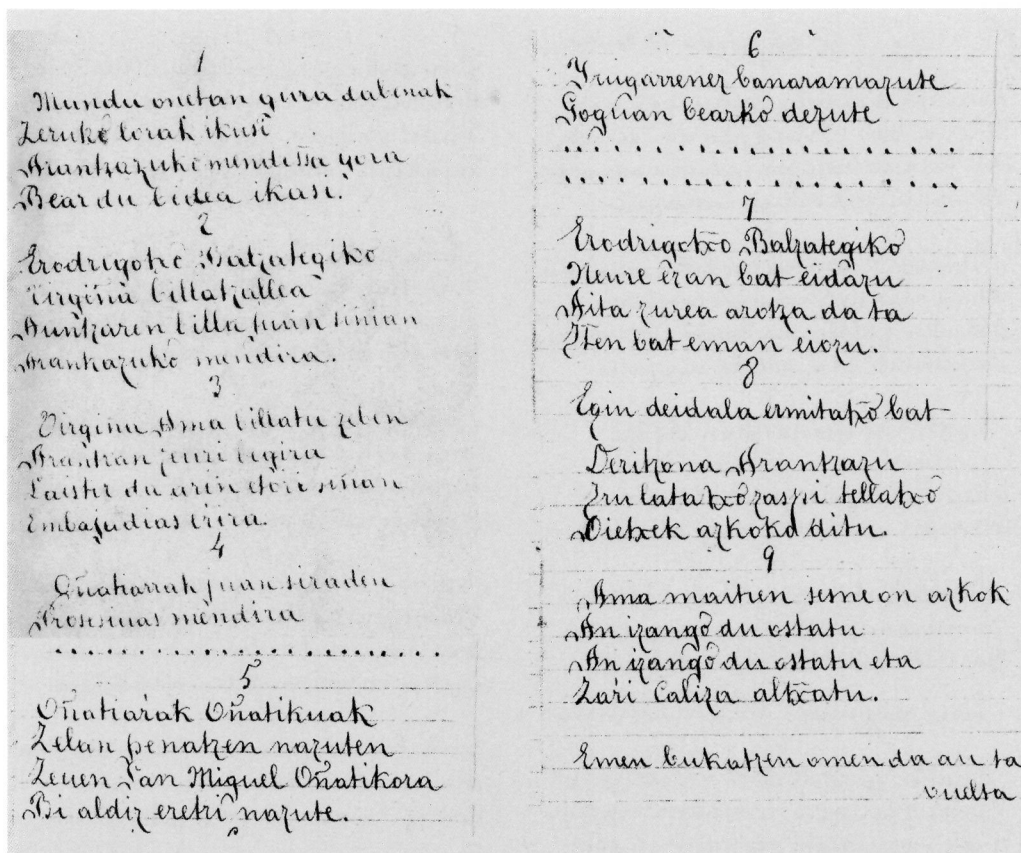
Horko baladen idazle-kopistak bere ohartxoak utzi zituen testu bakoitzaren ondoren, ALGn ageri ez direnak. Interesgarriak dira horiek, ipinia dugun galderari, eta baita kopiaren autoreari buruzkoari ere, erantzuna bilatzeko. Bestalde, aurrenekoak bestelako bi ohar txiki daude, kanta banaren ertzean, J. C. Guerra izena idatzia, alegia. Aldeok argiago ikusten laguntzeko oharron honako taula hau egin dugun, horiei buruz iruzkinen batzuk erantsiz.

¹⁹ G-Artxiboko kopian “Amatxo nerea” kopiatu zuen nonbait kopistak, lehen apaldiko azken lerrotzat, bigarren ahapaldi-ko bigarren lerroa hartuz edo; ondoren etorri zen zuzentzailea, eta lerro hura ezabatuz, “neukanik goguan” idatzi zuen, Arantzazuko Libretan dagoen bezala.

²⁰ Ignazio Omaetxebarriak JKko kopiaren iturriztat Lizarralderen liburua ematen duen arren, zerbait moldatuta jaso zuen hura. Askoz geroago, Omaetxebarriak moldatu bezalatsu eman zuen Lizarralderen *Historia de la Virgen y del Santuario de Arantzazu* liburuan horren editoreak (Ed. Arantzazu, 1950, 2. or.).

G-artxiboko eskuizkribua			Arantzazuko artxiboko eskuizkribua ("Libreta")		
	<i>Hasiera ... Amaiera</i>	<i>Or. Oharrak</i>		<i>Hasiera ... Amaiera</i>	<i>Or. Oharrak</i>
1	Mundu onetan gura dabenak ... (9 ahapaldi) zarri caliza altxatu	1-2 Juan Carlos Guerra 189...		Mundu onetan gura dabenak ... (9 ahapaldi) zarri caliza altxatu.	1-3 Emen bukatzen omen da au ta vuelta
2	Oraintxe diradela lareun bat urte ... (11 ahapaldi) Barkatu egiguzu geure utzegiña.	3-5		Oraintxe diradela lareun bat urte ... (11 ahapaldi) Barkatu egiguzu geure utzegiña.	4-7 Aure emen amaitzen da ta orain beste bat Aita Arrueri lenago cantatu niona itz batzuek geituta amona zarrak dion becela.
3	Agustuaren amabostgarren ... (7 ahapaldi) Neu ez naiz moro umia.	5-6		Agustuaren amabostgarren ... (7 ahapaldi) Neu ez naiz moro umia.	7-9 Aure acabatu da ta oraiñ amona batek illobatxoai seaskan lo eragiñas cantatzen zuan bersotxo au nai badu ondo datorren toki baten jarri.
4	Arantzazu mendiko ... (ahapaldi bakarra) Neure humoría.	6-7 Cunera J.C. Guerra		Arantzazu mendiko ... (ahapaldi bakarra) Neure humoría.	9 La viejecita esa además de estos versos sabe muchos cantos de Aránzazu y el día Sn. Pedro ella les cantará aquí.
5	Armallatan altuan ... (ahapaldi bakarra) Baño belua ederragua.	7			

a) “Mundu onetan gura dabenak” baladaren ondoren honako oharra idatzi zuen Libretan: “Emen bukatzen omen da au ta vuelta”. “omen” partikula horrek badirudi zera adierazten digula: kopiatzailea besteren baten ahotatik jasotzen ari dela testua, eta kantatzailearen ustez hortxe amaitzen dela balada. “ta vuelta” misteriozko horrek zer adierazi nahi ote du? Hurrengo orrialdera joan behar dela hurrengo baladaren testua ikusteko? Horrela balitz, kantaren transkribatzailearen oharra izango litzateke. Baina agian ohar guztia da baladaren kantatzailearena, kantu bat amaitu eta hurrengoari ekin aurretik ia automatikoki botatako hitza, geroago ere nolabait errepikaturik dagoena.

²¹ Arantzazuko Bilduma gehigarriko eskuz idatzitako beste koadernotxoren batean ere ikusi dugu “vuelta” hitza orrialde baten barreneko ertzean idatzita, bertso sortak hurrengo orrialdean jarraitzen duela adierazteko.

b) "Oraintxe diradela lareun bat urte" bertso-sortaren ondoren, honako beste oharra dakar Libretak: "Aure emen amaitzen da ta orain beste bat Aita Arrueri lenago cantatu niona itz batzuek geituta amona zarrak dion becela". Ondoren dator noski "Agustuaren amabostgarren" baladaren testua. Aurreko oharrak testuaren idazle-kopiatzailea kantatzailearen entzulea dela ematen badu aditzera, honako honek kontrakoa ematen du itxuraz: Hau da, baladaren "kantatzailea" bera, Aita Arrueri kantatu ziona bera dela idazten ari dena... Ala kopiatzaileak idatzi besterik ez ote du egin kantatzaileak berak, bertso-sorta kantatu ondoren, ahoz esandako oharra?

Vid. ff. 65 del libro de los de los
 Oraintxe diradela lareun bat urte
 Ticha bat ziraigula etori det urte
 Gu nola gertatu zan niki epan naitzute
 Hincinas zuek entzun sadazute.

2

Rodrigo Balzategiko zebillen arkainkan
 Alona inguruko mendiko lakitan
 Hra non billatu du Virginia hrankan
 Ita posturik aiaz saltokid ari zan.

3

Vegetan zeukan asokan oio fio
 Zerigarri da au arankan ^{in m. l. 65}
 Leku onik er du er zurek at balio
 Olego bat nobaitik egingo al dit.

4

Bertatik etori zan Onati aldera
 Mendian zer ikusi zuan epatera
 Ha eitar onak doakuaq gera
 Atoi zai guda ko Virginia hira

5

Onatiko gendia albist au artzian
 Bertatik jari ziran mendia bidian
 Bich rochuanen adoratu naitzan
 Virginia sequala hranka ganian.

6

Ama Virginak zuan antzua beman
 Lomulari puala skilla albuan
 Iri imagina oek ikusitakuan
 Bilarmikatuz ziran gustiak campuan

7

Bertatik egin zuten llija eder bat
 Hunkunkki ipintzeko imagina biak
 Buitatu zikaien nai zuan gustiak
 Fainkoak zabaltzeko puzko graziak

8

Ama Andre Virginia asi zan ugari
 Nisudiak egiten ekhar kaleari
 Cijakiola naitz gaisota elbari
 Gose etirik ta beste nor naitz ekatari.

9

Lareun bat urtean egon zan tokiak
 Deak autu zuan mendiko lakitan
 Bi zuten etria gan hitek bation
 Argatik arkikien ^{in m. l. 65} zeki bearian

10

Amabi urte ditu pasa Onatian
 Bidauritako llija eder ta aundian
 Jari naitzan beti lenagoko tokian
 Egiten baziten etria mendian.

11

Gure hrankazute Ama Andre Virginia
 Hra non dadukazun etria eginia
 Ori er bada ere zurekako dina
 Bertatik egingu zuek uke eginia.

Aure emen amaitzen da ta orain
 beste bat Aita Arrueri lenago cantatu nio
 na itz batzuek geituta amona zarrak
 dion beula

c) "Agustuaren hamabostgarren" baladaren testuaren ondoren, azkenik, honako oharra dator, "Arantzazu mendiko" baladaren sarrera gisa edo: "Aure acabatu da ta oraiñ amona batek illobatxoai seaskan lo eragiñaz cantatzen zuan ber-sotxo au nai badu ondo datorren toki baten jarri". Berriro badirudi baladaren kantatzailearen ahozko oharra dela, idazleak bere horretan jaso eta idatzi duena.

1
 Agustuairen hamabostgarren
 San Maria goizian
 Virginia Amaren debotatubat
 Arantzazura joian

2
 Onetan ere zapata gabe
 Kabitukeltra soñian
 San Franciscoren corduko bat
 berrian inu dobian

3
 San Agustinen liburutubat
 Ukuko bisen erdisan
 Paussia barak botaten zeban
 Utiagako ganian.

4
 Ala bere ta barakagua
 San Eliasen parian
 Bingeru batek iten ziotkan
 San Eliasin parian

5
 Salve tarako elduko zala
 kurte pisiu ganian
 kurte pisiu ganian eta
 Virginia Amaren etxian.

6
 Uegu eder egin ziotkan
 Virginia Amari aurrin
 Virginia Amari amianeta
 Santiagori onian

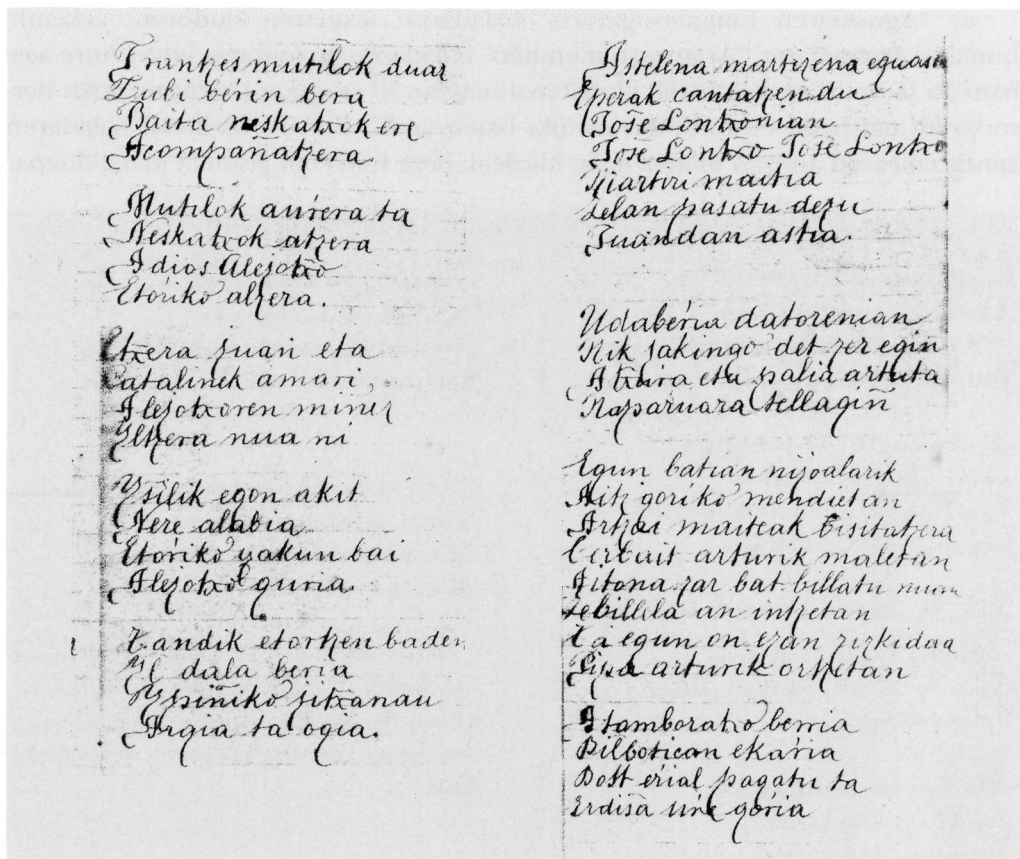
7
 Morderiko katiku danak
 Libra zezala aidian
 Morderitiki banator ere
 Nen q nair moro umia.

Aure acabatu da ta oraiñ amona
 batek illobatxoai seaskan loera
 ginas cantatzen zuan ber-sotxoan
 nai badu ondo datorren toki baten
 jarri.

8
 Arantzazu mendiko
 Agustuaren onduran
 Virginia Arantzakua
 Neukanniki goguan
 Lo
 Virginia Arantzakua
 Amakoa nereia

9
 Glesio ko janki Jusu
 Pantaloil berriak
 Zer erango eta diqu
 Glesio ko eriak.

10
 Glesio ko neskakok
 Euren kurtulokin
 Ez amonatu dira
 Erantzes mutilokin.

Nabarmena zera da: Ohar horiek denak ez daudela Euskaltzaindiko ALGko eskuizkribuan. Horren kopia izatera Libretakoa, kopistak asmatu beharko zituen oharrok; pentsa ezinekoa da hori; alderantziz, Libretakoa kopiatu zuen ALGko kopistak alferrikakotzat jo zituen ohar horiek eta kendu egin zituen. Horra hipotesirik zuzenena; eta, beraz, Libretaren kopia da ALG (bertako lehen lau testuak), tarteko oharrek kenduta.

6. ARANTZAZUKO LIBRETAREN AUTOREA

Lau pertsonaia behintzat ageri zaizkigu, beraz, Libretan: a) baladen eta bertsoen kantatzailea, b) “amona zaharra” –kantatzailearen ama ote?–, c) kanten idatzizko transkribatzailea, d) A. Arrue. Baina koadernoaren eratzzailearen –autorearen– berririk ez digu ematen zuzenean.

Libretaren atzealdean beste ohar misteriozko baina guztiz jakingarri hau dago (zegoen) erdaraz eta eskuz idatzita: “La viejecita esa además de estos versos sabe muchos cuentos de Aránzazu y el día de Sn. Pedro los contará aquí”. Zoritxarrez, JG Bilduma fotokopiatu zuenak –Joan Joxe Iturrioz Arantzazuko Teologi ikasleak–, atzealdeko ohar hori ere fotokopiatu beharrian, bere eskuz idatzi zuen; horregatik ez dakigu hura idatzi zuenaren kaligrafia ere nolakoa zen –Libretaren jatorrizkoa aurkitzen ez dugun bitartean–. Kanta bakoitzaren ondorengo oharrak, euskaraz jasoak, kantatzailearen ahotik hartuak badira, azken ohar hau, gartzelari-az idatzia, argi dago kanten transkribatzailearena dela.²²

Antonio Zabalaren iritzia aintzat hartzen badugu, Arantzazuko Libreta Lizarraldeko abiatutako JK Koaderno (1922) baino lehenagokoa da; azken honetako 27. orrialdeko “Mundu onetan gura dabenak” balada behintzat Libretatik kopiatutzat jotzen du berak.²³ Kopia hori, berriz, Benito Mendiak egin da, Arantzazuko teologiako ikaslea zelarik (1924-1928), eta JK koadernoko bostgarren baladaren bigarren aldaera da. Hori horrela baldin bada, 1920-1925 bitartekoa edo izan daiteke Libreta hori. Data hori kontuan izatekoa da autorearen arazoa argitzeko.

Azkenik, esan beharra dago Libreta eratu zuena ahozko dokumentuen biltzaile eta transkribatzaile oso zorrotza zela eta balada eta kanta zaharretan aditua; bestalde, kaligrafo oso esku onekoa eta trebea ageri da Libretan. Eta kanten tarteko oharrak halako freskotasunez jasota daudelako eta eskuzko kopia hain txukuna delako, uste izatekoa da kanta bildu duena eta transkribatu duena autore berbera izan dela.

Ohar horiek kontuan izanik, hiru hipotesi egin ahal ditugu Libretaren autoreari buruz.

6.1. Arantzazuko fraideren batek eratu ote zuen Libreta?

Jose Adrian Lizarralderen ondoren Arantzazuko fraide asko saiatu ziren herrietarako irtenaldietan beraietako ahozko dokumentu tradizional euskarazkoak jasotzen: baladak eta koplak, bertso paperak, kanta-doinuak, euskarazko esarak eta lexikoa, etab. JK koadernoan horietako batzuen izenak ageri dira: Kosme Lamarain, Ignazio Omaetxebarria, Salvatore Mitxelena, Jose Antonio Garate...

²² Tartean daukagu A. Arrue-ren aipamena ere kanten arteko oharretako batean. Seguruenik, gorago aipatu dugun Jose Martín Arrue Aretxabaletako frantziskotarra, musikaria eta idazlea da hori (1884-1960); euskal kanta zahar herritarren biltzaile saiaturia gainera bera ere. Ezaguna da garai hartako euskal berbikundeko jendeekin harreman handia izan zuela, eta Oñatiko Eusko Ikaskuntzaren kongresuan (1918), Joan Karlos Gerrak eta Jose Adrian Lizarralde bezala, bere hitzaldia eduki zuen hark ere: “La música de Iglesia en la historia del País Vasco”. Badirudi, beraz, Libretako kanten kantatzaileak nahiz transkribatzaileak bazutela A. Arrue aretxabaletarraren ezagutza, eta harremanik ere bai harekin.

²³ Antonio Zabalak ere, Libreta nonbaitetik kanpotik joan zela uste du Arantzazura: “...itxura danez, kanpotik etorria da” eta JK koaderno baino zaharragoa da (ik. a.l., 690. or.). Ez dakit zein arrazoi zuen azken hipotesi hori egiteko.

Horiez gain, ezagunak eta aipatzekoak dira XX. mendean: Jose M. Arrue, Julian Alustiza, Kandido Izagirre, Demetrio Garmendia, Bitoriano Gandiaga, etab. Bakoitzak aurkitu eta jasotzen zituen ahozko dokumentuak transkribatu eta Arantzazuko kanta zaharren bildumara eraman ohi zituen, edota argitaratu ere egiten zituen.

Horietakoren batek bildua eta eratuia izan ote daiteke Arantzazuko Libreta deitu dugun koadernotxo hori? Aipatutakoetatik Lizarralde bera, Lamarain eta Arrue bakarrik izan zitezkeen, besteak geroagokoak direlako. A. Arrue ere kanpoan geratzen zaigu, oharretako batean “hirugarren pertsona” bezala aipatua dagoelako. Lamarain, berriz, ez dirudi horrelako lan sistematikoa eta mardula egiteko gizona zenik. Lizarralderen kaligrafia ezagututa, berriz, libretakoa ez da haren idazkera; bestalde, harrigarri litzateke Lizarraldek horrelako aparteko koaderno bat eratzeari, JK Koaderno nagusia bideratzen eta eratzen ari zelarik.

Baina badugu bestelako arrazoi handirik, autorea Arantzazuko fraidea ez dela esateko. Libretako azken oharra gezurtatu egiten du: “La viejecita esa además de estos versos sabe muchos cuentos de Aránzazu y *el día de Sn. Pedro los contará aquí*”. Arantzazun kantatuko ote zituen amonak? San Pedoren jaiak ez zuen inolako esanahi berezirik Arantzazun.

6.2. Joan Karlos Gerrak eratu ote zuen Libreta eta Arantzazuri oparitu?

Esana dugunez, J.K. Gerrak argitaratuak zituen 1923-1924 urteetan, Libretan ere badauden bi pieza –“Mundu onetan gura dabenak” eta “Arantzazu mendiko”–, baina bestelako aldaeratan, eta Libretan ez dauden beste bi kantekin batera.

Hain zuzen ere, 1924an argitaraturiko *Los Cantares antiguos del Euskera* liburuari egindako erreseinan Lizarraldek gonbidatu egiten zuen, beraren amagandik ikasitako Arantzazuri buruzko beste hainbat kanta jaso eta argitaratzera. 64 urte zituen Gerrak 1924an. Lizarralderen eskaria ez zuen zuzenean behintzat bete; baina ez ote zion beste era batera erantzun Lizarralde adiskideari, berak jaso eta bildutako Arantzazuko beste kanta zaharren batzuk –edo bestelako aldaeraren batzuk–, oso txukun koaderno berezian kopiatu eta antolatuta, “oparizat” Arantzazura bidaliz?

A. Arrueren aipamena agertzea kanten arteko oharretan nahikoa logikoa litzateke, Gerra izatera horien jasotzaile eta biltzailea. Bestalde, Libretako kanten hizkerari begiratu, badute antzik Gerrak berak argitaraturikoekin, eta seguruenik bere amarengandik Arrasaten jasotakoekin: erdi gipuzkera erdi bizkaiera. Baina ez dirudi Libretakoak bere amarengandik jasoak zituzkeenik –1924an 80 urte nahikoa gora ibili behar zuen, bizi baldin bazen–, Libretaren azken oharri erreparatu, pentsa ezinekoa baita bere amari buruz “la viejecita esa” idaztea. Bai-

na nolatan joan zen beste iturriren batengana, bere amarengandik hainbat entzunak eta ikasiak baldin bazituen? Azkenik, Gerraren beraren herrikoa, Arrasatekoa, baldin bazen kantatzailea ere –“el día de Sn. Pedro los contará aquí”–, ba ote du jai horrek inolako esanahi berezirik Arrasaten?²⁴

Galdera eta zalantza askotxo geratzen dira zintzilik. Libretako kanten jasotzailea eta kopiatzailea berbera izatera, ezagutu beharrekoa litzateke J.K. Gerraren kaligrafia landua. Berarena balitz, Libretako kaligrafia, zalantzarik gehienak ezabatuta geratuko liriteke. Eta horrela argiago geratuko litzateke nolatan Libretatik egindako beste kopia hori –J.K. Gerraren artxiboko eskuizkribua– Gerraren beraren izenean ipini izana. Baina, egin ditugun kontsulten ondoren, argi dago Libretako kaligrafia ez dela Gerrarena berarena. Beraz, kopiatzailearen hipotesia geratuko litzaiguke: Gerraren aginduz kaligrafoak egindako kopia ote?

6.3. Bestelako biltzailereren batek eratu ote zuen Arantzazuko Libreta?

Ez Arantzazuko fraideren bat eta ez Joan Karlos Gerra ez badira Libretaren autore, zein izan daiteke? Zalantzarik gabe horrelako ahozko dokumentuak jaso eta transkribatzen trebatua eta zorrotza izan behar zuen halakoak. Edonork ezin zuen egin horrelako lan finik.

Garai hartan horrelako ahozko herri literaturaren eta kanten bilketa-eginkizunetan zebiltzan adituak ezagunak ditugu: Resurrección Maria Azkue, Manuel Lekuona, Aita Donostia, eta besteren bat... Lehenengo biak behin baino gehiagotan aipatuak daude Arantzazuko Bilduman; baina horiei egotzitako piezek ez dute zer ikusirik Libretakoekin. Aita Donostiak Arantzazuri buruz jasotakoak ere argitaratuta daude, baina horiek ere ez dute zer ikusirik Libretarekin.

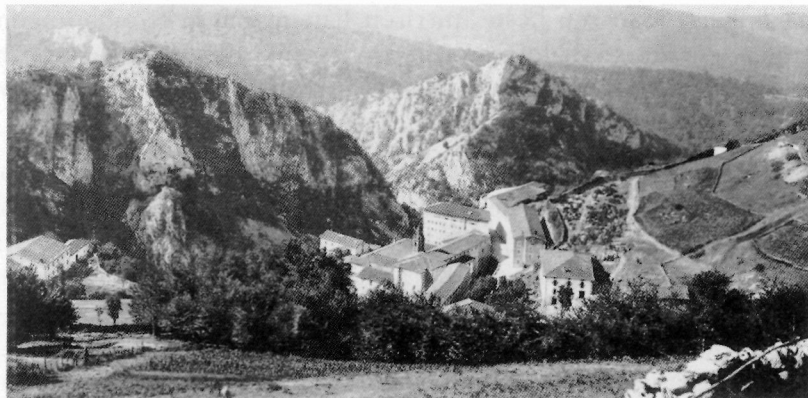
Beraz, ez dirudi bide horretatik aurkitu ahal dugunik gure Libretaren autore.

7. NOIZKOA OTE DA ARANTZAZUKO LIBRETA?

Libretaren autoreari buruzko zalantzak argitu ahal dira agian, Libreta bera noizkoa den jakinez gero. ALGren aurretikoa baldin bada Libreta, eta haren iturrian baldin badago, noizkoa da Libreta? Zehazkiago, JK (REA) baino lehenagokoa ote da?²⁵ Eta zein leku betetzen du JKko kopiak Libretaren eta ALGren artean?

²⁴ Gerra izatera eskuartean ditugun kanten biltzailea, seguruenik ez dira bere etxean jasoak horiek, beste etxeren batean baino: delako “la viejecita-ren” etxean. Agian etxe horretan hartzen zuten ostatua Arantzazutik Arrasatera –Arrasaten bizi zen Gerra– predikatzaera eta joaten ziren fraideek? San Pedro egunez horietakoren bat han izatekoa zen agian, jai handia izanik. Horregatik agintzen dio ohargileak Koadernotxoaren hartzaileari –A. Lizarralderi?– amonotxoaren kanta gehiago egun horretan entzun ahal izango zituela. Hipotesi hutsa!

²⁵ Iritzi horretakoa da Antonio Zabala, aipaturiko liburuan dioenez: ““Au [Libreta], itxura danez, kanpotik etorria da, eta bera izango degu zaarrena” (a.l., 690. or.).

*Arantzazuko ikuspe-
gia, XX. mende hasie-
ran.*

a) JKko “Agustuaren amabostgarren” (Nº3, 21–22 or., ezkerreko zutabea) zuzenean Libretako testuaren kopia dela dirudi, aldaketa ortografiko txikiren bat edo besterekin, berdin-berdina baita bere jatorrizko idazkeran,²⁶ –hala ere, nondik jaso ote zuen 4. doinua, baladaren lehen ahapaldiarekin doana?²–.

b) ALGko eta Libretako bigarren testua –“Orain diradela lareun bat urte”– bertso berriak dira, eta Arantzazuko JKko baladen eta koplen kopiatzaileak ez zituen jaso; agian Lizarralde arduradunak berak hala adierazita?–; JK koadernoan egon badaude bertso horiek, atzerago, baina aldaera zerbait ezberdinez eta “bertso-paper” moduan Tolosan inprimatuak (urterik gabe).

c) “Arantzazu mendiko” baladaren, JKko bi aldaerak (29. eta 31. or.), biak ezberdinak dira Libretakoen aldean, eta ez bata eta ez bestea daude Libretatik jasota.

Horiek ez digute, beraz, argi handirik ematen, Libreta-ko kopiak JKkoak baino lehenagokoak direla esateko. “Mundu onetan gura dabenak” baladaren hiru iturrietako aldaeren konparazioak argirik handixeagoa eman ahal digu agian. Bi lekutan aurkitu zuen Zabalak balada hori, bi aldaera ezberdinetan: “Arantzazuko bildumako” JK koadernoan (27. or.) eta “Libretan”. Delako libreta honi buruz, berriz, zera gaineratzen du Zabalak: “Au, itxura danez, kanpotik etorria da, eta bera izango degu zaarrena; eta beraren kopia 27-garren orrialdeko beste ori”.²⁷

Hona hemen hiru aldaerak konparatuta –Libretakoa JGren fotokopia G2T izendatu dugun artxibadoran dago, Arantzazuko artxiboan–. Aldaeren ezberdintasunak letra etzanez idatzita daude.

²⁶ Kontuan izan gabe, alegia, Omaetxebarriak egin zituen zuzenketa grafiko eta inoiz formalak ere bai.

²⁷ A. Zabalak bi eskuizkribuetako lehenengo eta hirugarren baladak jaso zituen bere EERV liburuan, Arantzazuko bildumako Libreta iturritzat erabiliz, berak aitortzen duenez; horko laugarrena (edo parekoa) ere jaso zuen, baina horren iturritzat, Lizarralderen Andra Mari liburua aitortzen du, nahiz eta itxura guztien arabera, JK-ko testu “zuzendua” –Omaetxebarriak zuzendua– jaso, goian azaldu dugunez. Zabalak Arantzazuko Libretako oharren berri ere ematen du bere liburuan; eta hirugarrengoaren azpiko oharra aipatu ondoren zera gaineratzen du: “Baiña ez dakigu nor zan, ez amona ori eta ez itz oiek idatzi zituana ere” (704. or.).

LIBRETA (G2T, 72-73. OR.)	G-ARTXIBOA	JK KOADERNOA, 27. OR.
1 Mundu onetan gura dabenak zeruko lorak ikusi Arantzazuko mendissa gora bear du bidea ikasi.	Mundu onetan gura dabenak zeruko lorak ikusi Arantzazuko mendissa gora bear du bidea ikasi.	1 Mundu onetan gura dabenak zeruko lorak ikusi Arantzazuko mendissa gora bear du bidea ikasi.
2 Errodrigotxo Baltategiko Virgiña <i>billatzallea</i> auntzaren <i>billa</i> juan siñian Arantzazuko mendira.	2 Errodrigotxo Baltategiko Virgiña <i>billatzallea</i> auntzaren <i>billa</i> juan siñian Arantzazuko mendira	2 Errodrigotxo Baltategiko <i>Birgiña bi atzai ea</i> auntzaren <i>bi a</i> juan ziñian Arantzazuko mendira.
3 Virgiña Ama <i>billatu</i> zeben arantzan zuri begira laister da arin eto i siñan embajadias e ira.	3 Virgiña Ama <i>billatu</i> zeben arantzan zuri begira laister da arin eto i siñan embajadias e ira	3 <i>Birgiña Ama bi atu</i> zeben arantzan zeuri begira laister da arin eto i ziñan embajadias e ira.
4 Oñatiarrak juan siraden prosesiuas mendira.	4 Oñatiarrak juan siraden prosesiuas mendira.	4 Oñatiar'ak juan ziraden prosesiuas mendira.
5 Oñatia ak, Oñatikuak, zelan penatzen nazuten zeuen <i>San Miguel Oñatikora</i> bi aldiz eretzi nazute.	5 Oñatia ak, Oñatikuak, zelan penatzen nazuten zeuen <i>San Miguel Oñatikora</i> bi aldiz eretzi nazute.	5 Oñatia ak, Oñatikuak, zelan penatzen nazuten zeuen <i>S. Miguel Oñatikora</i> bi aldiz eretzi nazute.
6 Yrugarrenez <i>banaramazute</i> goguan bearko dezute.	- Yrugarrenez <i>banaramazute</i> goguan bearko dezute.	- Iruga enez <i>baramazute</i> goguan bearko dezute.

LIBRETA (G2T, 72-73. OR.)	G-ARTXIBOA	JK KOADERNOA, 27. OR.
7 Errodrigotxo Baltzategiko neure ezan bat eidazu aita zurea arotza da ta i en bat eman eiozu.	7 Errodrigotxo Baltzategiko neure ezan bat eidazu aita zurea arotza da ta i en bat eman eiozu	7 Errodrigotxo Baltzategiko neure esan bat eidazu aita zurea arotza da ta i en bat eman eiozu.
8 Egin deidala ermitatxo bat deritxona Arantzazu, iru latatxo zaspí tellatxo oietxek azkoko ditu.	8 Egin deidala ermitatxo bat deritxona Arantzazu, iru latatxo zaspí tellatxo oietxek azkoko ditu.	8 Egin deidala ermitatxo bat deritxona Arantzazu, iru latatxo zaspí te atxo oietxek azkoko ditu.
9 Ama maitien semeon azkok an izango du ostatu an izango du ostatu eta za i kaliza altxatu.	9 Ama maitien semeon azkok an izango du ostatu an izango du ostatu eta za i kaliza altxatu.	9 Ama maitien seme on askok an izango du ostatu an izango du ostatu eta za i kaliza altxatu.

G-artxibokoa Libretatik kopiatuta dagoela onartuta, argi dago zuzen-zuzenean kopiatu duela, eta ez JK-ko kopiaren bitartez. Guztiz berdinak dira bi kopiak, testuan eta ortografian, bien “kontradikzio” ortografiko eta guzti. Izan ere, ‘rr’ bikotza bietara ageri da, kakoarekin nahiz osorik idatzita. ‘Oñatiarrak’ hitza osorik dago idatzita batean (4. ahapaldian) eta kakoarekin, ‘oñatia ak’ beste behin (5. ahapaldian): bi aldaeretan berdin dago, ordea. ‘l’ bikoitza (ll) beti dago osorik idatzita. ‘t’ bustia, berriz, kakoarekin dago adierazita: i en (7. ahapaldia).²⁸ Bietan dago ‘Erodrigotxo’ eta ez ‘Errodrigotxo’ –hala ere, ‘Baltzegiko’ Libretan, eta ‘Balzegiko’ G-Artxiboan: xehetasun oso xehea!–. G-Artxiboko seigarren ahapaldiak zenbakirik ez edukitzea, ulerterraza da: seguruenik ahapaldiak kopiatu ondoren idatzi zituen zenbakiak, kopiatzaile berak edo besteren batek –JK-koan bezalala–; eta seigarren ahapaldia hurrengo orrialdean hasten zenez, ez zion zenbakirik jarri baladaren lehenengo ahapaldiari ipini ez zion bezala.

Bi kopien berdintasuna ikusita, zeintzuk dira bion eta hirugarrenaren (JK koadernokoren) testuarekiko ezberdintasunak? Hasteko, aldaera ortografikoak daude: bai ‘rr’ eta bai ‘ll’ kakoarekin idazten ditu beti JK-ko kopiak; hiru kopiek ‘k’ hizkia darabilte ‘c’ hizkiaren soinu gogorra adierazteko, baina JKn ‘c’ bat ere aurkitu dugu: Arantzazuko (1. eta 2. ahapaldiak); lehen bi kopietako bigarren eta hirugarren ahapaldiko ‘virgiña’ hitza “birgiña” idatzi zuen JKk. ‘San’ (San Miguel) hitza osorik dago idatzita lehen bi kopietan, JKn, berriz, sigla bihurtua: ‘S.’ (5. ahapaldia). ‘Erodrigotxo’ dago idatzia, eta ez ‘Erodrigotxo’, beste bietan bezala.

Bada ezberdintasun “morfologiko” bereziki adierazgarria lehen bi kopien eta JKkoaren artean: 6. ahapaldiko ‘banaramazute’ aditza, JKn ‘baramazute’ idatzita dagoena. Gramatikari dagokionez, zuzenagoa dirudi ‘banaramazute’ formak; baina bertsoaren neurriari begiratuz, ‘baramazute’ da egokiagoa. Kopistaren hutsegite soila ote dago JKko kopiakoa? Ala, gramatikari baino gehiago begiratuz metrikeri, “zuzendu” egin nahi izan ote zuen begien aurrean zuen testua?

JK-ko kopia 1924-1928 bitartekoa da, Benito Mendia orduko Arantzazuko Teologi ikasle zarautzarrak idatzia. Horrek balada eta kanta zahar asko kopiatu zituen JK koadernoan. Hemengo hau aurrenetarikoa da. Aurrean zituen jatorrizko testuak ezagutu beharko lirateke azken erabakia eman ahal izateko, baina ez dirudi irizpide pertsonalik zuenik kopiatzaileak ortografiari dagokionez, edota agian zorrotz kopiatzen zuen aurrean zuen jatorrizkoa, bertan idatzita zegoen bezala. Izan ere, ‘rr’, ‘ll’ eta ‘k’ soinuei dagokienez bietara idatzita aurkitu ahal ditugu Mendiaren kopiak: ‘bosga en’ eta ‘e egu’, baina ‘berriz’ eta ‘gerrian’, ‘iruga e-

²⁸ Idazlan honi ez dagokio testu kritikan sartzea; baina hitz hori berdin idatzita ageri zaigu hiru kopietan –geroago argitaratutakoetan inoiz galdu egin du kakoa eta ‘t’ bakarrarekin ikusi dugu–. Horren adiera aski argia dela ematen du: “zeregi-na”, “eginkizuna”... Eittena (egittena) ote da hitza, eta ba ote du zerikusirik “jatena” (=ganaduarentzako jatekoa) formarekin?

nian' baina 'irugarrena' ere bai, 'bi atuko' eta 'pi aretxo' baina 'errodillochu' eta 'tellatu'. 'Oñatiarrak' hitza ere horrelaxe dauka idatzita 25. orrialdean, baina bi orrialde geroago (guri dagokigun testuan) 'oñatia ak'.

Irizpide ortografiko hori berretsiz gero, zera esan nahiko luke horrek: "Mundu onetan gura dabenak" balada ez zuela JK koadernoan kopiatu Libretako kopia erabiliz, besteren bat baino, Antonio Zabalaren iritziaren kontra. Transkripzioko irizpide zorrotz horren arabera, ez da normala, era berean, Libretako 'San' hitza 'S.' sigla bihurtu izana. Azkenik, 'banaramazute' / 'baramazute' formen aldareri dagokionez, JKko kopiako forma (bigarrena) izan daiteke kopiatzailearen hutsegitea; baina izan daiteke, baita ere, jatorrizkoaren forma, eta agian Libretakoa baino lehenagokoa, eta azken honetakoa kopiatzailearen "korrekzio" gramatikala izatea, metrikaren kaltetan.

Esandakoak esan, nire iritziz Benito Mendiak ez zuen gure balada hau Libretatik kopiatu JKra, beste jatorrizko testuren batetik baino. Horretarako bestelako arrazoirik ere badugu, testuari edo ortografiari dagokiona ez, kanpokoa baino. Izan ere, kopiatzaileak eskutan baldin bazuen Libreta, zergatik ez zituen horko denak sistematikoki, eta agian jarraian, jaso JK koadernora? Izatez Libretan dauden lau testuetatik bi bakarrik daude JK koadernoan Mendiak kopiatuta ("Mundu onetan...", eta "Agustuaren amabostgarren" baladak) baina ez hango bertso-sorta ("Oraintxe diradela lareun bat urte"); eta "Arantzazu mendiko" koplaren JKko kopia –hau ere Mendiak egin– ez da inola ere Libretatik jaso, bien arteko testualdaeren arabera: "Virgiña Arantzazukua / Amatxo nereia / Ez eidazu mudatu / Neure humorria" (Libreta); "Birgiña Arantzazuko / Amatxo nereia / Ez eidazu mudatu / Au nere semea" (JK).

Bada oraindik beste arrazoirik ere, JKko kopiaren atzean Libretakoa ez zen besteren bat zegoela esateko. Bi baladak eta koplaren beren doinu eta guzti daude kopiatuta JKn (3. eta 4. testuak); Libretan, berriz, ez dago idatzita inolako doinurik.

8. OHAR GEHIGARRIAK

Zetorren lekutik eta autorerengandik zetorrela, zalantzarik ez dago Libreta landu zuenak bere ekarpena egin nahi izan ziola Arantzazuko Kanta zaharren bildumari. Garbi dago, JK Koaderno nagusian Libreta bere osoan jaso eta kopiatzeko lanik ez zuela inork hartu; eta JG Sortaren barruan geratu zen, "abandonatuta".

"Arantzazu mendiko" koplari dagokionez, bestelakorik ere badugu argitzeko: zergatik kendu zuen ALGko kopian Libretako "Lo o o o o o o o o o" epifonema, eta horren ordean lerro modukoa "—————" idatzi? Izatez,

kopla honen aldaeren artean bi daude nagusi, azken bertsoaren arabera: batak “neure semea” dio azken lerroan (JK koadernokoak, adibidez) eta besteak “neure humoria” (Libreta eta ALG). Badirudi, bata ala bestea aukeratu, koplaren esanahia ere askotxo aldatzen dela; zehazkiago “neure semea” idaztean, sehaska-kantaren izaera askoz garbiagoa hartzen du koplak. Libretako aldaerak “neure humoria” dakar azken lerroan –“Ez eidazu mudatu / Neure humoria”–, baina aldi berean sehaska-kantaren epifonema dakar –“Lo o o o o o o o o”. Badirudi ALGen kopistak sehaska-kantaren kutsua kendu egin nahi izan ziola, eta horretarako eza-batu egin zuela epifonema.

Azkenik, eta Libretaren autoreari buruzkoa osatu nahian, gaineratu beharra dago, Libreta horretako kantez gain, autore –edo kopiatzaile– berak dituela beste bi kanta gutxienez, Arantzazuko JG Sortan, bere eskuz kopiatuta, 4 (edo 6) orrialdeko beste “libreta” txikiago batean –neurriak aurreko libretaren berberak–: “Alejotxo jantzi ttuzu”²⁹ eta “Astelena, martizena, eguastena” hasten direnak. Kaligrafari begiratuta, bi “libretak” autore –edo kopiatzaile– berberarenak dira, zalan-tzarik gabe.³⁰ Azken bi kantok ez dira, ordea, Arantzazuri buruzkoak; eta ez daude Arantzazuko baladen artean sartuta ere; baina Arantzazuko JG Sortakoak dira.

9. ONDORIOAK

1. Arantzazuko Libreta G-Artxiboko eskuizkribua (ALG) baino lehenagokoa da; eta handik jasota eta kopiatuta daude funtsean G-Artxiboko eskuizkribuko kantak, “Armallatan altuan” azkena izan ezik.

2. Orain arte dauzkagun datuetatik ikusita, ez dirudi erabakitzerik daukagunik zein den Arantzazuko “Libretaren” autorea. Dena dela, garrantzizkoa da J.K. Gerrarena den ala ez jakitea, zeren eta, ezezkotan, Euskaltzaindiko Azkue liburutegiko G-Artxiboko eskuizkribua, haren izenean dagoena ere, ez bailitzateke hark bildutakoa izango.

²⁹ Balada hau ez da noski Arantzazuri buruzkoa. Horren berri Bitoriano Gandiagak jaso zuen, Arantzazuko ondarean aurkituriko “Seme danoc, seme danoc” gorazarreakin eta “Bergelok aidez aide” eta “Adios orain dama gaztia” erromantze edo baladekin batera (*Euskera*, XX, 1975, 301-315 or.). Azken biok Arantzazuri buruzkoak dira eta JK koaderno nagusian aurki daitezke Arantzazun (22. eta 36. or., urrenez urren). Antonio Zabalak ere argitaratua du *Alejotxo jantzi ttuzu* balada, gaztelaniazko itzulpen eta guzti EERV liburuan (525-526 or.). JK koadernoitik apartekoa dela esan dugu, eta halaxe da, nahiz eta Zabalak koaderno horretakoa dela esan (626. or.), agian horren barruan sartuta ikusi zuelako une hartan; baina solte, inola ere, eta koadernoan kopiatu, itsatsi edo txertatu gabe.

³⁰ Bitoriano Gandiagak zuzenean ezagutu zuen bigarren “libreta” hori, berak “koadernuxka” deitzen duena, eta bertan aurkitu zuen “Alejotxo jantzi ttuzu” erromantzea, adibidez: “Delako ‘Romances euskéricos de Aránzazu’ koadernoan, karpeta ere badela esan dut. Karpeta hortan aurkitu dut eskuz idatzitako 16 x 11 luze-zabaleroko koadernuxka bat. Ez du sei orrialde besterik. Ez du izenik, ez noizko ez nongo denik” (*Euskera*, XX (1975), 301. or.). Guk ezagutzen dugun fotokopian lau orrialdekoa da “koadernuxka”, baina dirudienez idatzi gabeko beste bi orrialde ere bazituen, fotokopiatzaileak kontuan hartu ez zituenak.

3. Badirudi JK Koadernoa eta Arantzazuko bilduma 1922an osatzen hasi ondoren laster zutela eskuetan Libreta –ala lehenagotik, Antonio Zabalak uste duenez?–; baina ez zuten erabili zuzenean JK koadernora hango bi balada behintzat jaso eta kopiatzeko.

4. Orain arteko datu seguruen arabera, J.K. Gerrak Arantzazuko Kanta zaharren bildumari egindako ekarpena, berak argitaraturiko lau kantak (edo kanten aldaerak) dira –aurrenik *Euskalerraren alde* aldizkarian argitaratuak eta gero *Los Cantares antiguos del euskera* liburuan berrargitaratuak–: “Mundu onetan gura dabenak”, “Armallatan altuban”, “Aranzazu mendiko” eta “Neure Ama Birjiña”. Baina Libreta eta horren pareko beste libreta txikiagoa ere harenak izatera, askoz handiagoa eta garrantzizkoagoa litzateke hark Arantzazuko Balada eta Kanta zaharren bildumari egindako ekarpena.